

Криловець Н.,
Національний університет “Острозька академія”

ФІЛОСОФІЯ ТВОРЧОСТІ В ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті аналізується філософська лірика Ліни Костенко, в якій поетеса дає художню інтерпретацію феномену творчості та поетичного слова. Осмислюючи філософську сутність поезії, авторка статті вводить творчість поетеси в широкий літературний та філософський контекст. Осягнення істини буття в поетичному світі Ліни Костенко відбувається інтенціонально та інтроспективно.

Ключові слова: феномен творчості, філософська поезія, Ліна Костенко, трансцендентний, слово, мотив.

В статье анализируется философская лирика Лины Костенко, в которой поэтесса дает художественную интерпретацию феномена творчества и поэтического слова. Осмысливая философскую сущность поэзии, авторка статьи вводит творчество поэтессы в широкий литературный и философский контекст. Постижение истины бытия в поэтическом мире Лины Костенко осуществляется интенционально и интроспективно.

Ключевые слова: феномен творчества, философская поэзия, Лина Костенко, трансцендентный, слово, мотив.

The philosophical lyrics of Lina Kostenko, where poetess expresses the interpretation of phenomenon of creativity and poetical word, is analyzed in the article. Comprehending the philosophical entity of poetry, the author of the article introduces the poetess's works into the wide philosophical and literary context. The understanding of the truth of existence in Lina Kostenko's poetic world happens intentionally and introspectively.

Key words: phenomenon of the work/creativity, the philosophical poetry, Lina Kostenko, transcendental, word, motive.

До теми творчості звертається чи не кожен митець, намагаючись збагнути її таємниці. Ця ж проблема стала предметом дослідження і в численних філософських працях. Осягаючи феномен творчості, вчені говорять про її трансцендентність, вказують, що вона вторгається в інтросвіт митця невідомо звідки. Так, онтологічна герменевтика сутність поезії тлумачить “як постання чогось через слово і в слові ... як становлення буття за допомогою слова” [6, с. 255].

Про слово як світотворчу ідею сказано ще в Євангелії від Івана: “На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово” (Іван 1; 1). У сучасній філософській науці “слово є виразником внутрішньої особистості, а внутрішня особистість – вираженням і загнаним усередину словом” [25, с. 468].

Мистецтво слова є невичерпним джерелом істини і краси, а долучитися до його сутності допомагає митець, втаємничений зв'язком із космосом, з Богом. Творчість, будучи вічною в часі, відкриває все нові й нові грані буття поза часом.

В українській філософській поезії тема творчості, поезії посідає важливе місце. Творчість є найвищою і найяскравішою формою самореалізації людини, “опредмечуванням” її кращих, суто людських рис і здібностей та запереченням марноти скороминущого людського існування й безслідного зникнення по смерті [21, с. 214].

Через творчість відбувається прорив до нових ментальних сфер. Людське існування і духовна свобода є іманентно-імпліцитними ознаками, які через творчість відкривають свою глибинну сутність. Початки осмислення творчості, беручи початок із євангельської мудрості, розгортаються потім через Шевченкове “Ну що б, здавалося, слова ...”, Лесину “іскристу зброю” поезії, поеми Б. Олійника (“У дзеркала слова” та “Заклинання вогню”), вірші Д. Павличка (“О слово рідне, хто без тебе я”, “Не по дорозі”, “Ти зрікся мови рідної”, “Молитва”), І. Драча (“Жодне слово не хоче встати”, “Перо”, “Крила”, “Перо і меч”, “Коли орлом, коли волом ...”) тощо.

Художня творчість не можлива без взаємодії митця зі світом. Ця взаємодія реалізується в формах переживання, уяви, фантазії тощо. Відтак метою статті є дослідження того пласту філософської лірики Ліни Костенко, в якому поетеса дає художню інтерпретацію феномену творчості та поетичного слова. Переживання та фантазії ліричної героїні подаються в літературно-філософському контексті, в зіставленні вирішення заявленої теми іншими поетами.

Проблему поета і поезії в творчості Ліни Костенко досліджували С. Антонішин [1], В. Базилевський [2], С. Барабаш [3], В. Брюховецький [5], Г. Гордасевич [7], Г. Клочек [13], Г. Кошарська [11], Л. Кужільна [12], О. Таран [22], Д. Дроздовський [19] та інші.

А. Шопенгауер, М. Гартман, З. Фрейд та К.-Г. Юнг вказували, що світ складається з двох частин: свідомого і позасвідомого (ідей, чуттєвих образів, спогадів тощо). Якраз позасвідоме є первинним, яке знаходиться за гранню осмислення й наділяє людину інтуїцією – безпосереднім осягненням істини без досвіду і набутих знань.

До теми натхнення, зародження таланту звертається й українська поетеса Ліна Костенко:

Душа летить у посвіті епох.
І де цей шлях почався, – невідомо.
І де увреться, знає тільки Бог [10, с. 169].

В іншому ж вірші початки творчості поетеса виводить ще з дитинства. Про входження у світ мистецтва як вихід за власні межі, своєрідну трансгресію (термін польського психолога Юзефа Козелецького) йдеться в поезії, “Слайди”:

А потім в паркані хтось виламав штахету,
ліхтариками груш вчарований між віт.
В ту дірку в паркані відкрився світ поету –
великий, і складний, і незбагнений світ ... [9, с. 68].

Дірка в паркані – образ глибоко символічний. Це шлях зв'язку митця зі світом. Із локального простору поет виходить у світ ширших масштабів.

Принагідно зазначимо, що у драматичній поемі “Сніг у Флоренції” поетеса поглиблює образ дірки в паркані. Через дірку в бузині відкривається новий прекрасний світ, в якому все сповнене чарівності, небуденності: “високі трави”, “густий і несходимий ліс”, “туман у кручах ... і луки ... і стежка” [9, с. 506]. Проте тільки одному Брату Домініку вдається проникнути у цей заборонений світ, бо ніхто інший не в змозі пройти крізь цей отвір.

Поетеса має зв'язок із первісним емоційно-образним типом мислення. Анатолій Макаров у праці “П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: Нариси з психології творчості” зазначає: “До появи вміння користуватися логічно-словесними означеннями в пам'яті людини утворюється цілісна система понять, що віддзеркалює результати діяльності первісного інтуїтивно-почуттєвого мислення” [15, с. 188].

Первісний світ, що виникає поза граннями людської свідомості ще задовго до вміння висловлювати своє розуміння його і захоплення ним у слові, постає в поезії Ліни Костенко “Стоїть у ружах золота колиска”. Щоб збагнути сутність поезії, слід повернутися в перші дні чи місяці життя, яким якраз і притаманне оте первісне (не обтяжене вербально) світовідчуття:

Стоїть у ружах золота колиска.
Блакитні вії хата підніма.
Світ незабгненний здалеку і зблизка.
Початок є. А слова ще нема.
Ще дивен дим, і хата ще казкова,
і ще ніяк нічого ще не звучать.
І хмари, не прив'язані до слова,
от просто так – пливають собі й пливають.
Ще кожен пальчик сам собі Бетховен.
Ще все на світі гарне і моє.
І світить сонце оком загадковим.
Ще слів нема. Поезія вже є [9, с. 28].

Епітети “золота колиска”, “блакитні вії”, “незабгненний світ”, “казкова хата”, “дивен дим” тонко передають світ перших дитячих вражень від світу, де “ще ніяк нічого ще не звучать”.

Окреслюються опозиції природного (первісного) і культурного (перетвореного людиною) світу. Саме в дитячій уяві світ виглядає загадковим, казковим, неупорядкованим, справжнім. Дорослий індивід уже відходить від того початкового, природного, бо раціональність пригнічує емоційність. Звідси й прагнення митців написати такий твір словесного мистецтва, який би максимально точно відтворив те первісне, дологічне світовідчуття. Зв'язок із первісним відбувається через мистецтво, зокрема поезію. Відчуження від природи призводить до невідворотної дегенерації, руйнації людського в людині. Природа є першовиявом слова, яке провіщає емоцію.

Індивід оволодіває світом двічі: спочатку – підсвідомо (дологічно), а вже потім за допомогою вербально-логічних значень. Словом стає також світ. “Реальний світ (абстрагований від передбачень і постулатів, ще невисловлений) – це вже вербалізований, переказаний сенс події буття. Отже, оприсутнений світ – це експресія висловлення, слово, яке вже прозвучало [14, с. 188].

Ліна Костенко оригінально інтерпретує євангельський початок слова. Поетеса намагається осмислити дологічний поетичний світ (“Ще слів нема. Поезія вже є”). Власне, подібний мотив (щоправда, в атеїстичному переосмисленні) маємо і в поемі Б. Олійника “У дзеркалі слова”: “Хто перший мовив слово про творця / Той, власне, і створив його ... у слові!.. [17, с. 179].

Поезія, як слушно зазначає А. Макаров, прямий спадкоємець традицій первісного понятійно-образного мислення архаїчного суспільства. Вона древніша за слово [15, с. 192]. Уже в первісних людей, які ще не вмели спілкуватися вербально, були закладені творчі паростки. Про це йдеться у вірші Ліни Костенко “Рана ведмеда”:

Ще розум спав, – прокинулася уява.
І це був перший – первісний! – митець... [9, с. 350].

Світ формувався із цілісної системи образів. Прапоезія була первісним людським знанням, досвідом, творчістю, першим формуванням духовного начала.

Іменувати речі – значить вивисувати їх до царини духу, просвітляти ту ідею, що закладена у кожній з них, перетворювати їх на символи [18, с. 53]. Німецький філософ Г.-Г. Гадамер доводив, що слово, яке було мовлене в конкретному прагматичному контексті, “не стоїть за самого себе”, а розчиняється у сказаному [8, с. 265].

Щоразу, коли людина створює твір словесного мистецтва, вона ніби відновлює оте первісне світовідчуття [16, с. 23].

Кожен митець зіштовхується із проблемою сприйняття і відтворення реальності. Світ, який сприймається в чуттєвих образах, емоційно, майже не можливо передати словами. Оті “невимовні слова” є скарбом душі. Про творення поезії десь поза межами свідомості Ліна Костенко пише так:

Вночі із хаосу безсоння,
коли мій всесвіт ожива –
як срібні птиці вилітають
ще не приборкані слова [10, с. 66].

Образ “хаосу безсоння” тонко передає той оживлений всесвіт, інший вимір. У мить натхнення із всесвітнього первісного хаосу вилітають “ще не приборкані слова” – “срібні птаці”.

І Хтось диктує з-понад світу
непередбачені слова... [10, с. 66].

Ці слова не формуються свідомо, а творяться спонтанно в мить осяяння і прозріння, бо

За день банальностей і фальшу
ото піднімеш стільки тонн, –
що не напишеш
що не скажеш
Не те! – застогне камертон [10, с. 66].

Ліна Костенко про пошук необхідних слів пише й у вірші “Душа моя, знайдібіда!”:

Шукаєш, мов копалини, –
слова, слова, слова!.. [9, с. 194].

Однак в кожному слові відчувається якась недостатність чи то “нестача мікрровольта”, чи то “зайвий міліграм”. А тому переконливо звучить поетичний висновок-резюме: “Ти дома – тільки в невідомості. / Ще кожен вірш, як перше “ма”. / І десь над гранями свідомості / є те, чого ще нема [9, с. 194].

Подібний мотив знаходимо в Лесі Українки та В. Свідзинського. Лірична героїня Лесі Українки не може віднайти потрібних слів, щоб передати душевний екстаз:

Коли дивлюсь глибоко в любі очі,
в душі цвітуть якісь квітки урочі,
в душі квітки і зорі золотії,
а на устах слова, але не тії,
усе не ті, що мріються мені,
коли вночі лежу я у півсні.
Либонь, тих слів немає в жодній мові,
та цілий світ живе у кожному слові,
і плачу я й сміюсь, тремчу і млію,
та вголос слів тих вимовить не вмію... [23, с. 69].

В. Свідзинський також визнає, що внутрішній світ не просто вербалізувати, бо він уже не той, що сприймався почуттями

Хто дає мені душу чужу,
Коли я з людьми? Чому їм кажу
Не ті заповітні слова, не ті,
Що родилися в самоті? [20, с. 206].

Під час спілкування з Абсолютом відбувається процес божественного прозріння, таємничого осяяння, прояснення. Часове (проминальне) переростає у вічне.

Поезія, відкриваючи шпаринку в час онтологічний, приносить омріяну свободу. Вона (поезія) переназиває світ, не втрачаючи при цьому зв'язку з душею цього світу [10, с. 284]. Д. Дроздовський слушно зазначає, що у хвилину натхнення поетична душа вільна, її не зв'язує щось чужорідне, вона підкоряється тільки тому, що надходить із несвідомого, космічного [10, с. 295].

Цікавою в цьому плані є поезія “Буває мить якогось потрясіння”, в якій Ліна Костенко майстерно передає процес божественного прозріння митця, входження його в інсайт. Наростання незвіданої сили натхнення пронизує твір від початку й до кінця. Від простого захоплення світом відбувається прорив у підсвідоме, коли “душа прозріє всесвітом очей”, а далі вихід за власні межі – творча трансгресія як перехід з одного буття в інше, прозріння в суще, за межі емпіричного світу: “Прямим пролом пам'яті в безмежність, / уже аж звідти згадуєш себе” [9, с. 90].

Німецький філософ М. Гайдеггер тлумачить це явище як “осіяння... істиною буття” [24, с. 257].

Лірична героїня поринає у трансцендентний світ, де немає прив'язаності до часу чи простору. Осягнення істини буття і прозріння в ній, як стверджує філософська наука, можливе у двох напрямках: інтенціональному й інтроспективному. Для інтенціонального досить вагомим є єднання думки й почуттів, логіки та інтуїції, що знаходить своє місце в емоційно-образному творчому екстазі митця. Це є художнє прозріння-у-світ, коли невидимий світ розкриває свою глибинну сутність.

Кричить гілля. З облич спадають маски.
Зі всього світить сучь усіх речей... [9, с. 90].

Однак без інтроспективного напрямку трансгресії цілісного осягнення істини не досягти, оскільки в прихованих глибинах підсвідомості митця, в культурно-генетичних архетипах міститься цінна інформація, яка під час осягання надає художньому образу трансцендентної новизни:

І до віків блаженка приналежність
переростає в сяйво голубе [9, с. 90].

Саме тому поєднання обох напрямів осягнення істини дає картину цілісного бачення світу і місця самого себе у цьому світі.

Отже, тема творчості, слова, натхнення посідає важливе місце в філософській поезії Ліни Костенко. Цікавими в цьому аспекті є такі вірші, як "Слайди", "Стоїть у ружах золота коліска", "Рана ведмедя", "Вночі із хаосу безсоння...", "Душа моя, знайдибда", "Буває мить якогось потрясіння" та ін. Осягнення істини буття в поетичному світі Ліни Костенко відбувається як інтенціональними, так й інтроспективними шляхами, поєднання яких дає цілісну, стереоскопічну картину світу й місця митця і людини в буттєвому космосі.

Література:

1. Антонишин С. "Над річкою буття – на березі крутому", або Лілеї для Ліни. / С. Антонишин // Дзвін. – 2000. – № 3. – С. 125-132.
2. Базилевський В. Поезія як мислення: Творчість Ліни Костенко в контексті сучасності / В. Базилевський // Літ. Україна. – 1987. – 10 верес. – С. 3.
3. Барабаш С. Г. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби : дис. ... докт. філол. наук: 10. 01. 01 / С. Г. Барабаш; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – 382 с.
4. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. – Б.м. : Всеукраїнське євангельсько-баптистське братство, 1988. – 1523 с.
5. Брюховецький В. Ліна Костенко : Нарис творчості / В. Брюховецький. – К. : Дніпро, 1990. – 262 с.
6. Гайдеггер Мартін. Гельдерлін і сутність поезії. / Переклад Тараса Возняка / Мартін Гайдеггер // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / За редакцією Марії Зубрицької. – Львів: Літопис, 2002. – С. 250-261.
7. Гордасевич Г. Силуети поетес. / Г. Гордасевич. – К. : Рад. письменник, 1989. – 246 с.
8. Гадамер Г.- І. Поезія і філософія / Переклад Семена Голєндера / Г.- І. Гадамер // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / За редакцією Марії Зубрицької. – Львів: Літопис, 2002. – С.264-271.
9. Костенко Ліна. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
10. Костенко Л. Річка Геракліта / Ліна Костенко; упоряд. та передм. О. Пахльовської; післямова Д. Дроздовсько-го; худож. С. Якутович. – К. : Либідь, 2011. – 336 с.: іл.
11. Кошарська Г. Творчість Ліни Костенко з погляду поетики експресивності. / Г. Кошарська. – К. : Видавн. дім "КМ Academia", 1994. – 165 с.
12. Кужільна Л. В. Національна модель світу в поезії літературного шістдесятництва в українській літературі ХХ століття: Монографія. / Л. В. Кужільна. – Кіровоград: Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка, 2003. – 326 с.
13. Ліна Костенко. Навчальний посібник-хрестоматія. // Упоряд. Г. Клочек. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 320 с.
14. Література. Теорія. Методологія : Пер. з польськ. С. Яковенка. / Упор. і наук. ред. Д. Уліцької. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 543 с.
15. Макаров А. П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: Нариси з психології творчості. / А. Макаров. – К., 1990. – 285 с.
16. Моклиця Марія. Основи літературознавства. Посібник для студентів. / Марія Моклиця. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 192 с.
17. Олійник Б. І. Вибрані твори в двох томах. Том 2 : Цикли та поеми. / Б. І. Олійник. – К. : Дніпро, 1985. – 245 с.
18. Пахаренко В. І. Українська поетика. / В. І. Пахаренко. – Черкаси : "Відлуння-Плюс", 2009. – 416 с.
19. Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних: Матеріали круглого столу / Ред.-упоряд. Т. В. Шаповаленко. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005. – 105 с.
20. Свідзинський В. Поезії. / В. Свідзинський. – К. : Рад. письменник, 1986. – 206 с.
21. Соловей Е. Українська філософська лірика. Навчальний посібник із спецкурсу. / Е. Соловей. – К. : Юніверс, 1999. – 368 с.
22. Таран О. Феномен художнього таланту в поетичній інтерпретації Ліни Костенко: дис. ... канд. філол. наук: 10. 01. 01 / О. Таран; Кіровоград. держ. нац. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 213 с.
23. Українка Леся. Вибране: Для серед. та ст. шк. віку. / Леся Українка; упорядкув. текстів, передм., підготов. комент., прим. та навч.-метод. матеріалів Л. Мірошніченко. – К. : Школа, 2003. – 367 с.
24. Хайдеггер М. Из диалога о языке. Между японцем и спрашивающим // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – С. 257.
25. Wołoszynow W.N. Z historii form wypowiedzi w konstrukcjach języka / Tłum. Z. Saloni // Rosyjska szkoła stylistyki / Wyb. tekstów oprac. M. R. Mayenowa, Z. Saloni / – Warszawa, 1970. – S. 468.